

Dömötör Tekla

Néphitkutatás és őstörténet

(Diószegi Vilmos emlékére)

1972 év nyarán a budai Farkasréti-temetőben sokan álltunk körül Diószegi Vilmos sírját, s tudtuk, hogy vele a magyar néphit és őstörténet kutatásának olyan képviselője hunyt el, akinek munkáját folytatni már aligha lehet.

Negyvenkilenc éves volt, amikor eltemették. Mintegy húsz évvel régebben, külföldi terepmunkái előtt a budapesti egyetem Néprajzi Intézetének könyvtárában adta elő terveit, elképzelését, vázolta kidolgozott módszerét. Szépen nőtt, daliás fiatalember volt — senki sem gondolta, hogy ilyen fiatalon távozik közülünk. Ő maga azonban, utolsó életévében már sejtette, hogy nem sok ideje van hátra. Az utolsó évben még a dohányzásról is leszokott, hogy „arra se vesztgesse idejét”. Tudta, érezte: túl sok feladat vár még rá, melyet csak ő tud befejezni.

De húsz évvel ezelőtt még senki sem gondolt az elmúlásra, legkevésbé maga a fiatal Diószegi. Szerény, de lelkes ifjú volt, aki akkor már keleti kutatóútjaira megfelelően felkészült: török, mongol, mandzsu-tunguz, finnugor és kínai nyelvet tanult, s természetesen egy sor európai nyelvet is.

Még mielőtt első, törökországi kutatóútjára elindult volna, szinte Magyarország egész területét bejárta, hogy a magyar élő hiedelemvilágot megismerje. Tőle vártuk az új magyar néphit-monográfiát (az utolsó ilyen monográfia, Róheim Géza műve, fél évszázaddal ezelőtt készült). De befejezetlen maradt monográfiája a halottlátó-asszonyokról, a Luca-napi szokásokról is. Nem tudta feldolgozni gyűjtőútjainak eredményeit sem. Hagyatéka a világ egyik legteljesebb a sámánizmussal foglalkozó archivuma, publikált könyvek, tanulmányok és mintegy száz sámán ének magnetofonszalagon. Szövegét, dallamát leírták már, de értelmezésük nagyrészt az utókorra maradt.

Diószegi egyike volt az utolsó kutatóknak, aki még nemrég működő szibériai sámánokra talált, s páratlan nyelvtudásával rítusait, s világképüket megismerte s lejegyezte — továbbá a magyar néphagyománnyal egybevetette. A sámán-tudomány és technika ugyanis napjainkban inkább már csak emlékekben, mint funkciójában vizsgálható s ugyanezt mondhatjuk a magyar „táltos-hitről” is.

A magyar néphit-kutatás kezdettől fogva egybefonódott a magyar őstörténeti-kultúrtörténeti kutatással. Ortutay Gyula egy rádióelőadásában (mely a *Halhatatlan népköltészet* című kötetben jelent meg) foglalkozott

a magyar „rokonságkutatókkal”. Valóban, a rokonságkutatás a magyar történetírást a kezdetektől fogva jellemezte: hiszen nyelvileg idegen nép volt itt a magyar kezdetektől fogva indoeurópai nyelvű népek között, s tudta a magyar hagyomány, hogy valahol, keleten rokonaink élnek, akik a mienkhez hasonló nyelvet beszélnek.

Amikor azután a múlt század elején a magyar nyelvtudomány kibontakozott, s a magyar nyelv finnugor rokonsága nyilvánvalóvá vált, azonnal sejtették azt is, hogy a honfoglaló magyarok hitvilága a „sámánizmus” kategóriába tartozott, s az sem volt kétséges, hogy a régi sámánok emléke a táltosokról szóló hiedelmekben élt tovább. Megírta ezt már 1817-ben Horváth János is, s utána minden ősvallás-kutatónk ugyanezt vallotta.

Nem is volt ez kétséges, csupán az, hogy mennyiben lehet még az élő magyar hitvilágban ennek emlékét fellelni, az ezer év óta keresztény magyarság mennyit őrzött meg a régiségből? Vagyis, hogy a néprajzi, pontosabban a néphit-kutatás adhat e konkrét segítséget a magyar őstörténet, kultúrtörténet feltárásához.

E kérdés vizsgálatának szentelte életét Diószegi Vilmos, aki példaszzerű módszerességgel látott munkához. Róheim Géza például 1925-ben még úgy vélte, hogy a magyar néphit nem különbözik lényegesen a szomszédos kelet-európai, indoeurópai nyelveket beszélő népek hiedelmeitől, de poszthumus megjelent munkájában (*Hungarian and Vogul Mythology*, 1954, New York) a külföldön élő öreg, neves kutató, pusztán elméleti úton arra a következtetésre jutott, hogy igenis, felfedezhetők még közös vonások az élő magyar néphit és a rokonnépek sámánizmusa és mitológiája között.

Diószegit azonban az elméleti munka nem elégítette ki. Ő személyesen akart minderről meggyőződni. Mondjuk ki mindjárt: Diószegit inkább a magyar őstörténet és ethnogenezis kérdése érdekelte, mint a sámánizmus fenomenológiája: sokkal inkább volt történész, mint vallástörténész. Számára a sámánizmus kutatása inkább segédeszköz volt a magyar őstörténet problémáinak tisztázásához. Ezért indult el a „rokonkeresők” nyomában Szibériába.

Sámánok nyomában Szibéria földjén című könyvében (Budapest, 1960) tréfálkozva számol be e gyűjtőútjáról, melyhez két hónapra elég ösztöndíjat kapott, s mely végül is tizenöt hónapig tartott. Azt azonban maga sem tudta, hogy e gyűjtőút (s következő gyűjtőútja Mongóliában) annyira tönkreteszi szervezetét, hogy ilyen fiatalon követi majd elődeit: Jankó Jánost, Reguly Antalt s a többi „rokonkeresőt”. Az étkezésre szánt pénzből fényképeket készített; éjszakánként alvás helyett múzeumi leltárkönyveket másolt. Éhezett, lábujjai lefagytak, nyomorultabban élt, mint a legszegényebb őserdei gyűjtőgetők és vadászok. Csak akarateréje, derűje, kitartása volt állandó és változatlan. A nélkülözéseket és szenvedéseket jóformán észre sem vette: szinte boldog révületben élt maga is, hiszen megtalálta a sámánok nyomát.

Diószegi Vilmos munkásságának emlékét — a befejezetlen művek mellett — számos publikált könyve, tanulmánya őrzi. E könyvekből megismerhetjük fő tudományos koncepcióját s módszerét. Legnagyobb hatást Magyarországon az 1958-ban megjelent *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben* című könyve keltett, a nagyközönség pedig *Sámánizmus* című összefoglaló könyvéből tájékozódhatott a kérdéscsoport egészéről (1962). Több idegennyelvű antológiát is szerkesztett, melyek az egész világon hírnevessé tették: a *Glaubenswelt und Folklore der sibirischen Völker* (1963) Budapesten, az Akadémiai kiadó gondozásában jelent meg, a *Tracing Shamans in Siberia* Hollandiában

(1968). Magyar s külföldi folyóiratokban a jelentős tanulmányok egész sora jelent meg, melyeknek ismertetése nem férne e rövid megemlékezés keretébe: inkább módszeréről s eredményeiről szólnék néhány szót.

Mint már említettem, a 19. század eleje óta sejtette a magyar tudományosság, hogy a nyelvtudomány és a néphitkutatás az a két fő terület, mely segítséget adhat a magyar kultúrtörténet régi szakaszainak feltárásához: ehhez csatlakozott azután a régészet és a zenetudomány. Ipolyi Arnold mitológiájában ugyan még a magyar meséket is megvallatta, de már a századforduló körül nagyjából világos volt, hogy a népköltészeti műfajok: a mese, ballada, dal későbbi eredetűek, s itt az új hazában öltöttek magyar formát. A néphit azonban képes volt igen archaikus vonások konzerválására. Természetesen a látványosabb varázscselekményeket (lóáldozat) vagy a szellemekbe vetett hitet aránylag hamar kiirtotta a kereszténység. De fennmaradhettek olyan elemek, melyek nem voltak nagyon feltűnőek, vagy amelyek ellen az egyházak hiába küzdöttek. Különösen az emberfeletti hatalmúnak képzelt élő személyekről való hiedelmek éltek szívósan tovább. Természetesen az ő tevékenységüket sem nézte jó szemmel az egyház és a közigazgatás, de mégis fennmaradtak, mert a magyar parasztság — éppen jogfosztottsága, rossz életkörülményei és tudatlansága következtében — „tudósai” segítségével igyekezett anyagi problémáit és érzelmi válságait megoldani.

E körbe tartozott az időjárás „mágikus” irányítása, ember és állat gyógyítása és rontása (az oldás és kötés), az elhunytakkal szembeni viszony szabályozása, mind olyan kérdések, melyek valaha a sámánok hatáskörébe tartoztak.

Így kb. a II. világháborúig csaknem minden magyar nyelvterületen lehetett még táltosokkal, gyógyítókkal, a halottakkal értekező látóasszonyokkal találkozni. E „tudósokról” szóló történetek (s ide tartoznak az ördögös kocsisokról, molnárokról, bábákról szóló hiedelmek is) ma ugyan mindinkább elvesztik hiedelem-hátterüket, s epikus történetté válnak, de az idősek számára még élő valóságot jelentenek: hisznek tudományukban.

Ami Diószegit elsősorban ösztönözte, az a tény volt, hogy e magyar „tudók” néhány csoportja — elsősorban a táltosok és a halottlátók — révülés, vagyis extázis során nyerik el „tudományukat”, s ez minden kétséget kizáróan a sámánizmushoz közelíti ezt a hiedelemkört.

Diószegi korai tanulmányai elsősorban a sámánok és táltosok egyező vonásait vizsgálják. Amit az elődök inkább csak sejtettek, s elméletileg fejtek ki, azt ő saját gyűjtéséből tudta igazolni. Munkájának kétségkívül ez a fő jelentősége — ő az a magyar kutató, aki a magyar s az „orientális” (finnugor és törökös) sámánizmust egyaránt, saját kutatásával tudta tanulmányozni.

Élete utolsó évtizedében munkájában még tovább ment. Már nemcsak a magyarság etnogenezise, őstörténete foglalkoztatta, hanem a szibériai és belső-ázsiai kis népcsoportok etnogenezise is. Úgy vélte, a sámánizmus mintegy segédeszköz, amellyel az írott történelemmel nem rendelkező népek történetét egy bizonyos fokig rekonstruálni lehet. Ezért adott részletes leírásokat pl. a különböző népek sámán-felszerelésének készítéséről, mert meggyőződése volt, hogy ez archaikusabb vonásokat őriz meg, mint pl. a nyelv, vagy az életmód. (Ilyen tanulmányai pl: *Tuva Shamanism: Intraethnic Differences and Interethnic Analogies*. Acta Ethn. 1962. — *Az obiugor sámándob eredetének kérdése*. Műveltség és Hagyomány 1963. — *Ethnogenic Aspects of Darhat Shamanism*. Acta Orient. Hung. 1963. — *A szamojéd kultúra emlékei a kelet-szajáni népek sámánizmusában*. Ethnographia 1963, stb.)

Utolsó munkái a készülő magyar néprajzi lexikon címszavai voltak, továbbá tudománytörténeti munkák: antológiát készített a magyar mitológiával foglalkozó régi művekből, monográfiát írt Sebestyén Gyuláról. Évekig a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportja folklór-részlegének vezetője is volt.

Munkáját folytatni egyre nehezebbé válik, hiszen elfelejtik már hazánkban is a táltosokat és halottlátókat, elfakul a szibériai táltosok tevékenységének emléke, felszerelésük csak a múzeumokban marad meg. A következő generáció már csak elméletileg foglalkozhat azzal, ami Diószegi számára még személyes élmény volt: élete nagy élménye és életcélja.

Rezime

Istraživanja narodnih verovanja i praistorije

Autor se osvrće na životno delo Vilmoša Diosegija (Diószegi Vilmos), istraživača narodnih verovanja i praistorije, koji je preminuo u svojoj 49-oj godini života.

Početak prošlog veka, a vremenu kada se razvila mađarska nauka o jeziku, a srodstvo mađarskog jezika sa ugro-finskom grupom jezika postalo izvesno, pretpostavljalo se i to da je religijski svet Mađara u doba dolaska i svog nastanjivanja u sadašnje krajeve srednje Evrope spadala u kategoriju „šamanizma”.

U koliko se meri još mogu pronaći tragovi ovih religijskih predstava u danas postojećim verovanjima Mađara; koliko je još sačuvano ovog verovanja kod Mađara koji su već 1000 godina hrišćani; osim ovih, još su brojna pitanja čijem je rešavanju posvetio svoj život Vilmoš Diosegi. Bio je jedan od poslednjih istraživača, koji je pronašao nedavno još aktivne šamane u Sibiru, i pošto je njegovo zvanje tog jezika bilo bez premca, upoznavši njihove rituale i predstave o životu, izvršio je komparaciju sa narodnim tradicijama i verovanjima u Mađara.

Summary

Ethnography and Prehistory

With his article the author reminds us of Diószegi Vilmos, the late researcher of Hungarian popular belief and prehistory, who died at the age of 49.

Already at the beginning of the last century when Hungarian linguistics began to develop and the kinship between the Hungarian language and the Finn-Ugor group of languages became evident, it was at once supposed that the religious world of the Hungarian conquerors of the 9th century falls under the category of „shamanism”.

Diószegi Vilmos dedicated his life not only to find out to what extent it is still possible to discover in the living Hungarian religious world traces of that old belief but also to the question: how much has the thousand years old Christianity of Hungarians preserved some forms of that belief. In addition to these, many other questions as well, represented V. Diószegi's field of interest.

It can be also said that V. Diószegi was one of the last researchers who discovered Siberian „shamans” who were recently still performing their religious habits. Owing to his extraordinary linguistic knowledge, Vilmos Diószegi got familiar with their forms of worship, their view of life and succeeded in connecting these with the Hungarian folk tradition.